

МИХАЙЛО ЛУЧКАЙ

Відчутним недоліком української історіографії було ігнорування нею наукових здобутків в регіонах, зокрема Закарпатті. Правда, в останніх історіографічних дослідженнях згадуються імена істориків і цього краю¹. Однак, один із них – М.М. Лучкай (1789-1843) цілком заслуговує на більш пильну увагу і належне місце в українській історіографії.

Життя й діяльність М. Лучкай припадають на кінець XVIII – першу половину XIX ст., на той період історичного розвитку, коли феодально-кріпосницька система господа-ріювання цілковито вичерпала себе і розкладалася. Невпинно проглашала собі шлях нова форма економічних відносин, а разом з нею і вищий тип суспільної свідомості. У процесі оновлення зникали віками усталені ідеологічні догми, розкріпачувалася думка, зростав потяг до пізнання витоків своєї історії, мови, культури, до національного самоутвердження. Процес відродження охопив і багатомільйонні віками поневолені слов'янські народи Австрійської імперії.

Не стояло обіч цих процесів і Закарпаття, що входило до складу Угорщини, яка й сама була частиною Австрійської імперії. Воно все більше втягувалося в орбіту тих соціально-економічних і суспільно-політичних перемін, що відбувалися на зламі XVIII-XIX ст. у країнах Західної Європи. Ідеї західноєвропейського просвітительства оволодівали умами і значної частини закарпатської інтелігенції. У пошуках кращих умов для наукової роботи чимало її представників виїжджало в Україну і Росію, де згодом стали відомими вченими і культурно-освітніми діячами².

Друга її частина, залишившись вдома, намагалася якнайкраще прислужитися своєму народу: А. Коцак – автор рукописної граматики, В. Довгович – поет і філософ, О. Духнович – будитель і просвітитель та інші³.

Як уже відомо, в 1799 і 1805 рр. вийшла в світ перша праця з історії Закарпаття І.Базиловича “Короткі відомості

фундації Ф. Корятовича”, якою було започатковано закарпатську історіографію.

Тепер же завдання полягало в тому, щоб поглибити джерельну базу, розширити коло досліджуваних проблем і висвітлити їх на вищому науковому рівні. Потрібно було покінчити із уявою про закарпатців як про “*hunc terram incognitam*” (“невідомий народ”), а про саме Закарпаття як “*terra incognita*” (“невідома земля”)*. Із цим завданням близькуче впорався Михайло Михайлович Лучкай – історик-славіст, мовознавець, етнограф.

Діапазон наукової діяльності М. Лучкай надзвичайно широкий і охоплює значне коло проблем мовознавства та історії слов'янських і неслов'янських народів, історичну географію, слов'янську етнографію, історію церкви тощо. До його наукової спадщини вже в XIX ст. зверталися всі дослідники історії Закарпаття, хоч вона і не стала спеціальним предметом вивчення. На початку ХХ ст. до неї звернулися такі українські вчені як О. Маковей, М. Возняк, І. Брик. Їх цікавив стан розробки М. Лучкаєм мовознавчих питань, зокрема роль і місце в українознавстві його “Граматики слов'яно-руської”. А І. Свенціцький вперше опублікував уривки з його “Історії карпатських русинів”¹⁴.

У 1929 р. ужгородський історик В. Гаджега видав монографію “Михайло Лучкай”¹⁵, в якій на значній джерельній базі докладно висвітлив життєвий і творчий шлях ученого, однак без аналізу його історичної спадщини. До 100-річчя Лучкаєвої “Граматики” в 1930 р. товариство “Просвіта” в Ужгороді видало науковий збірник¹⁶, у якому І. Панькевич, В. Сімович, Ф. Тіхий розглянули різні її аспекти і в цілому правильно оцінили внесок М. Лучкай в історію українського і загалом слов'янського мовознавства. У 1931 р. вийшов “Карпато-русский сборник”¹⁷, де з приводу ювілею опубліковані дві статті – Г. Геровського і Р. Плетньова, позначені ідеологією московофільства.

У часи панування комуністичної ідеології ім’я М. Лучкай

було цілком забуте, а його спадщина вилучена з наукового обігу. Натомість його пам’ятали і цінували за кордоном. У 1976 р. Олекса Горбач з Українського вільного університету в Мюнхені видав “Граматику слов'яно-руську” М. Лучкай, а в 1989 р. Тетяна Галинська у Варшаві опублікувала змістовну статтю про неї¹⁸. О. Баран вперше проаналізував його “Церковні бесіди”¹⁹. Правда, у 1960-х роках ужгородські вчені Ю. Сак і Т. Чумак повідомили громадськість про наукову спадщину М. Лучкай²⁰, але вона і надалі залишилася лежати в архівосховищі. Тільки наприкінці 1980-х років ім’я вченого повернуто українському народу. У 1989 р. товариство “Просвіта” в Ужгороді провело наукову конференцію, присвячену 200-річчу від дня його народження, матеріали якої видані окремим збірником²¹. Тоді ж у Києві українською мовою вийшла “Граматика слов'яно-руська”²². А в 1990 р. “Український історичний журнал” вперше ознайомив наукову громадськість із історичною спадщиною закарпатського вченого²³.

Михайло Михайлович Лучкай (справжнє прізвище Поп) народився 19 листопада 1789 р. в с. Великі Лучки (нині Мукачівського р-ну, Закарпатської обл.) у бідній багатодітній сім’ї священнослужителя. Від назви рідного села згодом прийняв псевдонім Лучкай²⁴. Навчався в Ужгородській гімназії, в ліцеї м. Великий Варадин (нині – Орадея в Румунії), а 1812 р. вступив у Віденську греко-католицьку семінарію – Барбареум. Тут він слухав лекції з історії слов'янства, подружився зі студентами – вихідцями з різних слов'янських земель. Після здобуття ним теологічної освіти його призначають бібліотекарем і архіваріусом при Мукачівській греко-католицькій єпископській канцелярії, а згодом секретарем єпископа Олексія Повчія. Ця посада відкрила йому доступ до матеріалів єпархіального архіву і дала можливість брати участь у зарубіжних поїздках. Молодий і освічений богослов уважно стежив за демократичними перетвореннями в європейських країнах, жадібно сприймав ідеї національного відродження слов'янських народів Австрійської імперії. Під їх впливом він зацікавлюється історією, мовою, культурою свого народу і захоплюється бажанням покласти свій талант на вівтар перемоги національної самосвідомості закарпатських русинів. Він усвідомлював, що для досягнення цієї благородної мети

* Терміни вжиті чеським (П. Й. Шафарик) і словацьким (Б. Носак-Незабудов) ученими відповідно в 1826 і 1843 рр.

слід засвоїти надбання передової європейської науки, а отже, знайти доступ до архівів великих міст. Така нагода трапилася. У 1828 р. князь італійського міста Лукка Карл Людвік Бурбонський, перебуваючи у Відні, просив іншого закарпатця І. Фогараші підшукати для його князівства священика східного обряду. Вибір впав на М. Лучкай, який став першим посланцем Закарпаття за кордон, в Італію – колиску європейської цивілізації¹⁵. Тут, у м. Лукка, протягом 1829–1830 рр., він не тільки успішно виконує священицькі обов’язки, а й розгортає активну наукову роботу в архівах Рима і Флоренції, вивчає італійську мову. Інтерес до мов у нього визрів давно – ще у 1815 р. він склав рукописну розвідку про ефіопські мови – “Словник і алфавіт”, за що дослідники вважають його чи не першим ефіопістом в Росії і Україні¹⁶. Нині словник зберігається в бібліотеці Ужгородського національного університету¹⁷ і над ним працюють італійські дослідники. А в обласному держархіві зберігається чотириромовний словник М. Лучкай – “Проспект русько-латинсько-угорсько-німецького словника на основі священних та літургійних книг”¹⁸.

М. Лучкай добре розумів, що для зміцнення свого панування чужинці робили все, аби тримати народ у темряві. Як приклад він наводить “Проект викорінення грецького обряду в Польщі” від 1717 р., у якому рекомендувалося створити такі умови, щоб “сини селян користувалися не книжками, а плугом і привчалися до інших robіт”¹⁹.

Відомо, що слов’янські будителі основною умовою зростання національної самосвідомості справедливо вважали розвиток рідної мови і тому активно працювали над складанням граматик – у 1809 р. вийшла в світ перша граматика чеської мови Й. Добровського, а в 1834 р. граматика української мови Й. Левицького у Львові. М. Лучкай також дбав, щоб русини мали граматику, “знали свій язык і так могли культурно і науково піднятися”. У 1830 р. в Будапешті вийшла його “Граматика слов’яно-руська” на латинській мові²⁰, а в 1989 р. перекладена на українську мову²¹. Вона була першою друкованою граматикою не тільки на Закарпатті, а й на всіх західноукраїнських землях.

“Граматика” М. Лучкай дісталася належну оцінку з боку

багатьох учених-славістів. Її високо оцінили члени “Руської трійці”. Один із них, І. Вагилевич, у листі до М. Погодіна в 1836 р. відзначив: “это творение по сию пору одно из самых лучших в своем роде”²². У 1840–1842 рр. російський славіст І. Срезневський здійснив поїздку слов’янськими землями Австрійської імперії. Після зустрічі з такими слов’янськими просвітителями, як П. Й. Шафарик, В. Ганка, Ф. Палацький, він завітав і на Закарпаття, зокрема в Ужгород, де зустрівся з М. Лучкаєм, і в цілому позитивно оцінив його “Граматику”, хоч справедливо зауважив, що “творець, незнайомий із сучасним напрямком мовознавства, змішав наріччя церковне і народне”²³. Місце М. Лучкай серед мовознавців, не знаючи, що на Закарпатті раніше існувала рукописна “Граматика руська” Арсенія Коцака, визначив у 1903 р. О. Маковей: “Сі три граматики: Могильницький, Лучкай і Левицький – се так сказати б, найстарша школа граматична у прикарпатській Русі”²⁴. А М. Возняк у 1909 р. відзначив, що в історії української філології заслужив собі вдячну згадку, бо “перший в австрійській Україні, наскільки позволяло на се йому знання і погляди на справу, дав граматичне оброблення української мови”²⁵. Лучкаєвою “Граматикою” зацікавився і чеський вчений П. Й. Шафарик. Аналізуючи стан мовознавства в Україні, він назвав її першою після “Грамматики мало-російського наречия” О. Павловського, що вийшла в С.-Петербурзі в 1818 р.²⁶

Отже, М. Лучкай вже своєю “Граматикою слов’яно-руською” зробив гідний внесок у розвиток культурного життя не лише Закарпаття, а й усіх західноукраїнських земель. Подібно до того, як І. Орлай старався привернути до Закарпаття увагу російських учених, так М. Лучкай прагнув ознайомити з краєм західноєвропейських науковців. Один із дослідників творчості М. Лучкай В. Погорелов, відзначаючи його любов до свого народу, справедливо писав: “Під благословенним небом Італії він не тільки не забув про нього, але і на чужині вболівав за нього, бачачи, що про цей народ не знають навіть у науковому світі, бо навіть такий відомий славіст, як Шафарик, називає Карпатську Русь невідомою землею”²⁷. От чому М. Лучкай поставив собі за мету науково довести, що Закарпаття має своє ім’я, свою історію, культуру, і визначити

концепцію його історичного розвитку.

Це завдання він розв'язав у шеститомній рукописній праці на латинській мові “Історія карпатських русинів” на 1437 сторінках, включивши до неї як п'ятий том твір І. Пастелія, де описано події в Спиському комітаті (Словаччина). Праця була завершена і підготовлена до друку в 1843 р. Оригінал зберігається в Державному архіві Закарпатської області²⁸, а копія – в бібліотеці Ужгородського національного університету. Однак вона не була надрукована, оскільки історична концепція вченого йшла відрізь від твердженням угорської і австрійської офіційної історіографії. Вона почала ставати доступною тільки з 1980-х років завдяки науковцям Ужгородського державного університету насамперед Ю. Саку, А. Ігнату, М. Оросу. Ю. Сак дешифрував, а викладачі кафедри класичних та румунської мов переклали з латинської мови українською. П'ять її томів видали словацькі вчені у “Науковому збірнику Музею української культури”²⁹ у м. Свиднику (Словаччина). У нас же вийшли окремим виданням перші два томи³⁰.

В “Історії карпатських русинів” досліджується цілий комплекс питань соціально-економічного, політичного і культурного розвитку Закарпаття доби феодалізму у тісному взаємоз'язку з історією сусідніх народів і на тлі загальноєвропейського історико-культурного процесу. Праця написана на основі значної джерельної бази, зокрема архівних матеріалів Мукачівської греко-католицької єпархії, творів античних, візантійських і західноєвропейських середньовічних авторів – Геродота, Діодора Сіцілійського, Страбона, Йордана, Прокопія Кесарійського, літератури наукових бібліотек Рима та Лукки, давньоруських літописів, угорських і польських хронік. Науковістю відзначається історіографічний аспект праці. Автор уміло веде дискусію і знайомить нас з такими істориками, як Г. Баєр, А. Шлецер, И. Энгель, И. Фесслер, С. Катона та інші.

На основі етимології оронімів, гідронімів, етнонімів та антропонімів М.Лучкай переконливо доводить слов'янське походження карпатських русинів, стверджує, що вони – автохтонне населення краю, бо народ тут “первісні назви місцевостей, гір, річок, зберігає аж по сьогодні: Поляна, Бистра, Лята, Тиха, Голубина, Березна...Отже поки хтось не

доведе, що тут існував інший народ, ніж руський (слов'янський), і назви поселень, гір і племен були іншими, до тих пір русини залишаються аборигенами своїх країв”³¹.

Другий принциповий висновок, зроблений М. Лучкаєм, підтверджує те, що мова закарпатських русинів – та ж сама, яка “вживается, крім Малоросії, Польщі, ще в Галичині, Волині та на Буковині, і звідси через південний бік Карпатських гір, або верхню Угорщину, по Спиш. Жителів, які розмовляють цією мовою, в єпархіях Мукачівській та Пряшівській і частково у В. Варадинській, нараховується до півмільйона”³². М. Лучкай не тільки підтримав свого попередника І. Базиловича щодо автохтонності закарпатських русинів, а й сприяв формуванню і розвитку їх національної самосвідомості. Це була науково обґрунтована пересторога представникам угорської, австрійської, а згодом і чехословацької офіційної історіографії не фальсифікувати історичне минуле Закарпаття на догоду панівним націям, представляючи край землею без імені.

У першому томі “Історії карпатських русинів” змальовано широку панораму життя і побуту багатьох племен, які населяли широкі простори між Карпатами, Дунаєм і Чорним морем (скіфів, сарматів, кіммерійців, гетів, карпіанів та ін.). Однак помилкою дослідника було те, що він усім цим народам безпідставно приписував слов'янське походження.

Закарпатський вчений зумів правильно виділити головні події в європейській історії IX с. Одною з них він справедливо вважав утворення східнослов'янської держави – Київської Русі. Так само правильно підкреслив значення поширення християнства у слов'янському світі, пов'язуючи його з діяльністю просвітителів Кирила і Мефодія. Головна ідея первого тому “Історії карпатських русинів” полягає у стверджені автохтонності русинів, їх належності до східнослов'янського етносу, які заселили територію історичного Закарпаття задовго до приходу угорців.

У другому томі праці досліджується історія Закарпаття найменш вивченого і донині періоду – з кінця IX до XVII ст. Автор досліджує таку важливу подію, як прихід угорських племен в Тисо-Дунайську низовину і формування тут Угорської держави в кінці IX ст. При цьому дослідник, погоджуючись з

оцінкою цієї події давньоруським літописцем Нестором, висловлює і ряд власних суджень, які були позитивно сприйняті і угорською історіографією. Так, він високо оцінює здатність угорців засвоювати досягнення інших народів. Він підкреслює, що угорці, “сини степів Азії, не були знайомі з сільським господарством, навіть самого льняного одягу не знали, проте вони не були дикого характеру, вже в київських русинів многому навчилися, наблизившись до цих, ще більш культурних областей...”³³. Угорці, за його словами, запозичили у слов’ян форму управління, а також спосіб господарювання та скарбницю наук. Після цього вони стали більш розсудливими, лагідними, “не жадали людської крові, але шукали дружби”.

У контексті історії Литовської держави та її зв’язків із Галицько-Волинським князівством М. Лучкай визначає походження русько-литовського князя Федора Корятовича, його прихід на Закарпаття і високо оцінює його культурно-освітню діяльність. Однак припускається похибки, помилково повторюючи за І. Базиловичем, ніби князь прибув на Закарпаття у 1360 р. І все ж заслуга М. Лучкай в тому, що він обґрунтував важливість і доцільність появи Ф. Корятовича на Закарпатті в XIV ст. Саме тоді, з приходом до влади в Угорщині сицилійської династії Анжу (1307), над краєм нависла загроза латинізації, а отже, знищення національної культури, християнства східного обряду, яке було оберегом давньоруських традицій, нагадувало народу про його належність до східного слов’янства. М. Лучкай переконливо довів, що Ф. Корятович вдало поєднав у собі достойнства воїна і мудрість культурно-освітнього діяча. Характерним для праці “Історія карпатських русинів” є те, що минуле Закарпаття розглядається у тісному взаємозв’язку з історією Угорщини і на тлі міжнародних відносин. Це засвідчує глибоку обізнаність автора із сучасними йому досягненнями історичної науки. Так, він аналізує складні політичні стосунки Угорщини з Австрією, а їх обо – з Туреччиною у XVI ст. Битву під Могачем 1526 р. називає нещасною, бо, зазнавши від турків нещадної поразки, Угорщина потрапила більш ніж на півтора століття в іноземну залежність.

Доцільно підкреслити, що ряд думок і висновків вченого

відзначаються новизною та оригінальністю, зокрема його характеристики соціальних і народно-визвольних рухів в Угорщині. Одна із назв другого тому так і називається – “Про селянське повстання”. Тут вперше докладно охарактеризовано селянську війну в Угорщині під проводом Д. Дожі в 1514 р. Дослідник порушив широке коло питань, які раніше взагалі не ставилися в історіографії, і зробив такі обґрутовані висновки, що його не перевершують і сьогоднішні науковці. Зокрема, він вказав на справжню причину незадоволення селянських мас – посилення кріпосницького гніту та погіршення політичного становища основної маси населення.

М. Лучкай схвально поставився до вождя повсталих – Д. Дожі, під керівництвом якого “вся схильована юрба не піднімала більше зброю проти турків, а проти домашніх ворогів, своїх гнобителів – знаті”. Повстання набрало такого розмаху, а його учасники були так озлоблені існуючим становищем, що “ані сам вождь Дожа не міг приборкати лютість. Розпочалися вбивства в Пешті і Будині; кожного із знаті, кого схопили, убивали; після спустошення обох міст і розповсюдження вістки по королівству про жахливу сцену, поширюється страх і паніка, сам двір здрігнувся”³⁴. Не менш важливим є погляд М. Лучкай на місце селянських повстань в історичному розвитку суспільства. Він трактував їх не в романтичному дусі і не вважав їх рушієм соціального прогресу, а показував їх такими, якими були насправді. Так, де прибували повстанці, “розповсюджувались пожежі, руйнування і вбивства, навіть більш віддалені поселення, почувши про мету і рух своїх однодумців, вважали, що настав час, треба скинути ярмо поміщиків, все пустошать, грабують, рівняють із землею. У Марамороському комітаті самі знатні, очоливши селян, розкрадають будинки могутніх і передають їх на вбивство”³⁵. М. Лучкай, як сумлінний вчений, не прислужував офіційній історіографії, а відображав історичну правду і показував розправу властей над переможеним народом. Після придушення селянської війни “дворянський стан, зібравшись 1514 р., засудив бунтівників, щоб відшкодували всі збитки, заподіяні дворянам, або в будівлях, або в речах, або в худобі, або що пропало із речей домашнього вжитку, аби те поверталося оцінене в приблизній ціні.”

Досліднику не байдужі були інтереси селян-кріпаків; він уболівав за їх долю. Ось його оцінка становища сільських трударів, в якому вони опинилися після придушення селянської війни: “Ще більш обтяжливою була доля селян, тому що були кинуті у вічне рабство, панщина, дев’ятина та безліч інших тягот лягли на них. Селяни, підвладні цим суворим законам, тоді не тільки збідніли, але ще й тепер оплакують свою нещасну долю”³⁶.

Роздуми закарпатського історика над причинами селянської війни, поневолення Угорщини султанською Туреччиною приводять його до висновку про вирішальну роль народних мас в долі країни, в історичному процесі. Він показав, як гнобительська політика пануючої верхівки відвертала їх від боротьби проти іноземних загарбників, сприяла втраті державної незалежності. Багате вище духовенство і бундючні магнати, сперечаючись між собою за владу і багатство, не були спроможні організувати належну відсіч іноземним поневолювачам, і тому угорський народ ще довго стогнав під гнітом турків. Це видно із такого висновку: “Але всі спроби звільнити батьківщину були марними, бо селяни, пригнічені дворянами і магнатами, усього позбавлені, борючись з крайньою бідністю, не спішили на захист своїх пригноблювачів, бо вони не могли втратити ані батьківщини, ані маєтку”³⁷. Вчений нагадав нашадкам: треба пам’ятати, якою трагічною може бути доля країни, якщо інтереси правлячої верхівки суперечать бажанням народу.

Мало хто в історіографії першої половини XIX ст. досліджував соціально-економічне становище селянства. М. Лучкай порушив цю проблему, і хоч не сповна її розкрив, однак на прикладах чисельних і непосильних податків указав на наявність феодально-кріпосницького гноблення селян. Крім того, тяжким тягарем на плечі селян лягали і військові витрати уряду. У період розгортання антифеодальних воєн у провінціях “цісар і король тримав постійну армію, але забезпечувати солдат квартирами мусили і дворяни, і проста людина, віруючий і священик, а також постачати харчі, хоч продуктів не вистачало”³⁸.

В “Історії карпатських русинів” широко висвітлено і політичне становище Закарпаття та й всієї Угорщини в XVI-

XVII ст. Правильно підkreślено, що воно характеризувалося трьома основними факторами: масовими антифеодальними виступами селян, поразкою Угорщини від турків під Могачем і релігійними війнами, спричиненими реформацією Лютера. Все це призвело до великого кровопролиття, хвороб і голодомору. Дослідник назвав цей період “нешасною добою”, історія якої “не розповідає ні про що інше, тільки про вбивства людей, про руїни міст і пожежі сіл”³⁹. До всього ще й “виникла чума, супутниця війни, люди помирали без всякої допомоги”. Це – своєрідна українська “руїна” на закарпатській землі.

М. Лучкаю не байдужі й інтереси угорського народу, він зумів виділити найголовніші події з історії його боротьби за визволення з-під влади Австрійської монархії в XVII – на початку XVIII ст. Ця проблема – одна з головних в третьому томі його праці. Він позитивно характеризує державницьку політику таких керівників цієї боротьби, як Бочкаї, Заполі, Імре Текелі і особливо Ілона Зріні – дружина Ференца Ракоці I, яка прославилася при обороні Мукачівського замку від австрійських військ. У критичний момент вона особисто очолила оборону замку і “воліла залишити скоріше руїни, ніж непорушені стіни”. А виступ під проводом І. Текелі М. Лучкай назвав “лютим повстанням”. Він описує не тільки великі масштаби антигабсбургської війни, а й жорстокість розправи над її учасниками: “Притисянські краї з одного і другого боків 1673 р. стають аrenoю війни і взаємних вбивств. Кошицький цісарський гарнізон визначає незвичайну суму грошей як гонорар для того, хто уб’є повстанців або доставить спійманих...”⁴⁰.

Дослідник, оперуючи достеменними фактами, не побоявся описати жорстокість розправи австрійців над повстанцями. До них застосовувалися найстрашніші кари, щоб залякати мирне населення. Так, цісарський генерал і губернатор Коб “наказав пронести по 13 комітатах колесо, палю і закривавлений меч як знаки майбутньої дії. Полонених садять на палю”. Одних учасників боротьби цей кат наказав ув’язнити, “шістьом відрубати голови, якогось облупленого припалити і обсмаленого відпустити, багатьох інших по-різному жорстоко замучив”⁴¹. Ця страшна картина спустошення Закарпаття і всієї Угорщини не тільки була визнана правдоподібною, а й

доповнена дослідниками нашого часу.

В “Історії карпатських русинів” належно висвітлено боротьбу угорського народу проти Габсбургів у 1703-1711. Дослідник з жалем констатує, що за свободу треба платити дорогою ціною: “Знову стали кривавими рани угорського народу”. Його увагу привернув той важливий факт, що на боці угорців воювали представники різних народностей (русини, румуни та ін.) і різних станів, навіть монахи. М. Лучкай подав настільки всебічну біографію керівника національно-візвольної боротьби угорського народу Ференца Ракоці II, що її мало чим доповнили наступні історики. Винятком є хіба що оцінка О. Мицюка, і яка стала дисонансом у всій історіографії, бо назвав його по відношенню до русинів “провокатором великої руйни”⁴². У праці ж М. Лучкай Ференца Ракоці II характеризується як захисник національних інтересів Угорщини, які ставив вище власного благополуччя. Про це свідчить хоча б той факт, що він відмовився від титулу князя Священної Римської імперії, який йому запропонував австрійський двір за відмову від князівства Трансильванії. Він “вступав у відкриту і тяжку боротьбу проти двору”, “революцію”. Австрійські власті пообіцяли велику грошову винагороду тому, хто привезе живого, та шість тисяч тому, хто доставить його голову. І всі ці події висвітлюються на тлі міжнародних відносин, зокрема зв’язків Ференца Ракоці II з Францією, Польщею та Росією.

Віддаючи належне М. Лучкаю у його науковій оцінці візвольної війни 1703-1711 рр. відзначимо: він все ж не побачив справжніх причин її поразки – нехтування її керівниками інтересів широких народних мас. Він помилково вважав, що такою причиною було оголошення імператором амністії для всіх повстанців, яка буцімто і відвернула їх від боротьби⁴³.

У шеститомній “Історії карпатських русинів” порушене й достатньо висвітлено і таку важливу проблему, як стан освіти й культури на Закарпатті в добу Середньовіччя, яка майже не вивчалася в радянські часи. Сьогодні ми вже визнаємо, що в той період чи не єдиним інститутом, який захищав і примножував культурно-освітні надбання народу, сприяв зростанню його самосвідомості, виступав проти національного

приниження з боку іноземних поневолювачів, була церква. І це добре розумів М.Лучкай, назвавши свою “Історію карпатських русинів” – “церковна і світська”. Тому він релігійні відносини розглядає упродовж усього викладу подій. Дослідник усвідомлював, що під оболонкою релігійних відносин приховувалися економічні й політичні інтереси стосовно Закарпаття з боку угорських і австрійських властей. Активним їх проповідником було Егерське єпископство (м. Егер, Угорщина). Ось чому в “Історії карпатських русинів” так докладно охарактеризовано змагання двох релігійних центрів за оволодіння умами і серцями закарпатців – Мукачівського єпископату грецького (східного) обряду і Егерського – латинського обряду. Від перемоги того чи іншого і залежало значною мірою формування національної самосвідомості закарпатських русинів.

Закономірно, що М.Лучкай багато уваги приділив Ужгородській унії 24 квітня 1646р., підкresлюючи, що про неї широкі маси народу і не знали. Це підтверджується тим, що “протокол визнання мусив був бути укладений, але де він знаходиться, до сьогодні я не зміг розшукати”⁴⁴.

Щоб схилити чашу терезів на користь латинників, віденський двір призначив мукачівським єпископом ставленника Рима Йосифа де Камеліса (1690-1706 рр.), грека за походженням. М. Лучкай наводить ряд документів, в яких розкривається суть цієї акції. В одному з них - декреті імператора Леопольда I від 11 березня 1690 – висловлювалася рішуча підтримка Й. де Камелісу в поширенні унії на Закарпатті. Йому давалося “Мукачівське руське єпископство, яке в цей час не має єпископа, зі всіма правами власника над маєтками і прибутками, зі всіма правами правосуддя”⁴⁵.

З метою прискорення поширення унії, в декреті лунала погроза духовенству і всьому населенню Мукачівської єпархії, щоб вони “визнали, прийняли і вважали єпископом і щоб йому, як єпископу мукачівському і нашему радникові, підпорядковувалися і підлягали всім його рішенням і вказівкам та належно сплачували всю коблину і роковину”⁴⁶.

У згаданому декреті Й. де Камеліса зобов’язували зберігати віданість і покірність не тільки імператору і папі, а й Егерському єпископату, щоб він “у всіх своїх справедливих і

законних справах і вчинках підпорядковувався теперішньому ординарному єпископові і майбутнім єпископам цієї єпархії, віддавав їм честь як їх вікарій”⁴⁷. М.Лучкай, як об’єктивний дослідник, віддав Й. де Камелісу належне в тому, що він своєчасно підмітив дії егерців, які були “скеровані більше на пригнічення ніж на піднесення культури священиків і свого народу”. Він перший почав чинити опір засиллю егерців і розпочав боротьбу за незалежність від них. А для успішного поширення унії вважав за необхідне поліпшення становища руського духовенства. М. Лучкай простежив, як єпископу вдалося переконати австрійський дім у необхідності зрівняти руське духовенство у правах з латинниками. І уряд не забарився з рішенням, тільки б досягти мети.

У наведеному дослідником імператорському декреті від 23 серпня 1692 р. визнавалося: “люди грецького обряду, уніати, не користуються ні церковним ні цивільним правом так само, як схизматики, що не віддали себе під захист церкви, і до цього часу зазнають такого ставлення, як звичайні кріпаки”⁴⁸. А священиків землевласники не тільки женуть на щоденні роботи, як звичайних своїх кріпаків, а й “ловлять їх, б’ють і піддають мукам”. Таке становище було великою перепоною на шляху поширення унії. Щоб її усунути, імператорським декретом проголошувалося: “як самі уніати, так і їх церкви, духовні особи та їх майно в усьому нашому апостольському королівстві повинні користуватися такими ж церковними пільгами, правами і привілеями, якими на основі святих канонів і згоди місцевих властей відкрито користуються церкви, духовні особи і маєтки віруючих святої римської церкви католицького обряду”⁴⁹.

Таким чином, духовенство грецького обряду було зрівняне у правах з латинниками, що значно поліпшило його становище. М. Лучкай називав цей декрет “благодатним”, який “приніс дуже славну епоху для русинів та волохів, бо тоді священики перестали бути кріпаками і стали панами”.

В “Історії карпатських русинів” ретельно проаналізовано культурно-освітню діяльність багатьох наступних єпископів, зокрема Е. Ольшавського, І. Брадача, які повели рішучу боротьбу за канонізацію Мукачівської єпархії, яку успішно завершив А.Бачинський у 1771 р.

Розглядаючи процес розвитку освіти на Закарпатті, М. Лучкай описав біографії і педагогічну діяльність п’ятдесяти чотирьох “славних мужів” – докторів філософії, професорів, які працювали в Мукачівській єпархії у XVII – XVIII ст. Вони здобули освіту у відомих навчальних закладах Трнави, Кошице, Відні. Це були люди, які “поєднували святість шановної науки із поважністю і строгістю моралі”. Висвітлюючи стан освіти, М. Лучкай наблизився до висвітлення такої теми як духовність народного життя, що на думку М.Костомарова, мало стати головним науковим предметом. За словами М.Грушевського це було “великим кроком наперед в порівнянні з старою історіографією...”⁵⁰.

Уважне прочитання “Історії карпатських русинів” засвідчує злітість на її сторінках постаті науковця, громадянина, істинного гуманіста, який з великою любов’ю ставився до свого народу, закликав його до єднання в ім’я благородних цілей. Якими співзвучними з сьогоденням є такі його слова: “Цілісність та безпека держав залежить на взаємній любові співграждан”. М. Лучкай як гуманіста характеризує і таке його твердження: “Одну тільки моральність треба цінувати, аморальність зневажати і викорінювати найбільш діючими засобами, якими тільки можна”⁵¹. Справді, голос ученого з півторастолітньої давності відчувається і в наші дні.

У методі історичного дослідження вченого наявні елементи діалектичного підходу до аналізу суспільно-політичного життя. Привертає увагу, зокрема, його твердження: “жодна річ не стане ясною, якщо вона виригається із свого порядку”, і речі “стають ясними тоді, коли складені в належний порядок”. Слушною є також думка, що в природі ніщо не зникає безслідно.

Ще й понині залишається маловідомим такий твір М. Лучкай, як “Церковні бесіди”, виданий у Будині в 1831р. у двох томах⁵². Вони розкривають суть основних морально-етичних принципів християнської віри, прищеплюють віру у творче начало людини, її доброту, закладену самою природою. “Бесіди” користувалися великою популярністю не лише на Закарпатті, а й в Галичині та Буковині.

Проявив себе М. Лучкай і в громадській роботі. Будучи шкільним референтом єпархії, він у своїх звітах звертав увагу

на жалюгідний стан освіти і вказував на його причину – бідність простого народу, за що піддавався несправедливій критиці з боку єпархіального керівництва. Він задумав організувати літературне товариство, видавати газету, але всі добре починання із-за матеріальної скрути так і залишилися нездійсненими. З грудня 1843 М. Лучкай пішов із життя. Похований в Ужгороді.

Завершуючи короткий аналіз історичної спадщини М. Лучкай можемо з усією впевненістю стверджувати, що його шеститомна “Історія карпатських русинів” – фундаментальне наукове дослідження, в якому в комплексі висвітлюється ряд проблем з історії Закарпаття у взаємозв’язку з минулим сусідніх народів і на тлі загальноєвропейської історії. Залучивши в обіг велику кількість архівних матеріалів та значний масив найновішої літератури, дослідник аргументовано спростував антислов’янські концепції історії Закарпаття, науково підтвердив висновок першого історика Закарпаття І. Базиловича про етнічну спільність русинів краю з русинами на сході від Карпат.

Цілковитою новизною відзначається постановка вченим питань соціально-економічного, політичного і культурного розвитку Закарпаття. Він першим вказав на тяжке становище селян Угорщини, їх спільні з селянством Закарпаття боротьбу проти феодально-кріпосницького гніту, за визволення країни з-під влади Туреччини і Австрії. Висвітлюючи ці питання, вчений вводить у науковий обіг і новий понятійний апарат. Окремі розділи озаглавлені так: “Соціальне становище”, “Політичне становище”, “Про селянське повстання”, “Революція куруців”, “Революція Бочкаї”, операє такими термінами, як “магнати”, “панівна верхівка”, “крілаки”. Можна стверджувати також, що теоретично-методична концепція історичного дослідження М.Лучкай була набагато прогресивнішою, ніж у представників української та російської дворянської історіографії. Вона вже відображала нові прогресивні віяння, що народжувалися під впливом західно-європейського Просвітництва. М. Лучкай відійшов від романтичного стилю і започаткував використання науково-критичного методу дослідження історичного процесу. Він пішов далі у розумінні ролі народу в історії, дослідивши його

становище і боротьбу, що закладено вже в самій назві праці – “Історія карпатських русинів”.

Зауважимо, що така проблема в історіографії першої половини XIX ст. ще не ставилася. Так, М. Карамзін у своїй “Істории государства Российского”, яку присвятив “государю імператору”, всю увагу зосередив на діяльності царів та царських вельмож, і за близьком їх постатей не побачив справжнього творця історії – народу. Він категорично заявляв: “Істория народа принадлежит царю”.⁵³ Сам академік Д.С. Лихачов у передмові до “Істории...” визнав, що “держава ... заслоняла навіть народ, простих людей, принаймні ...” М. Лучкай же вважав за необхідне писати історію народу, навіть малого, бо вона “проливає світло на славніший народ”. І в “Історії карпатських русинів” не оминуто жодного народу, який проживав на території історичного Закарпаття.

Треба підкреслити той факт, що закарпатський вчений зробив якісно новий крок уперед не тільки в тогочасній історіографії, а й в усій суспільно-політичній думці першої третини XIX ст. Адже російський письменник- демократ М. Тургенев був переконаний в тому, що “Істория народа принадлежит народу – и никому более. Смешно дарить ею царей. Добрые цари никогда не отделяют себя от народа”⁵⁴. Якщо в російській і українській дворянській історіографії домінував патріотично-монархічний напрям, то в науковій спадщині М. Лучкай – демократичний. М. Карамзін, наприклад, із захопленням проголошував: “Бодрствуйте, монарх возлюбленный”, а М. Лучкай приваблював такий заклик повстанців, як: “Треба скинути ярмо поміщиків”, “хай перестануть існувати графи, барони, знать, хай називаються лише громадянами і селянами, хай буде знищена сама королівська влада”⁵⁵. Ці думки вченого перегукувалися з основним положенням програмного документа Кирило-Мефодіївського товариства (1846-1847 pp.) “Книги буття українського народу”, в якій, зокрема, висловлювались надії на те, що “повстане Слов’янщина, і не зостанеться ні царя, ні царевича, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні селянина, ні холопа...”⁵⁶.

Скромний закарпатський історик за своїм методом історичного дослідження піднісся вище і від автора першої у

вітчизняній історіографії праці з історії України Д.М. Бантиш-Каменського (“Істория Малой России”. Москва, 1822), який хоч і порушив багато актуальних проблем, але народу відвів другорядне місце, нехтуючи його боротьбу за кращу долю. Повсталих селян він називає “толпами вооруженных крестьян”, а нескорених горців Кавказу “хищниками”, учасників польського повстання 1830 р. – “мятежниками”, і тільки за те, що вони не визнавали” “подданства государя императора”⁵⁷. А яка широка панорама історії соціальних і національно-визвольних рухів в “Історії карпатських русинів” М. Лучкай! З якою симпатією він пише про таких їх ватажків, як Дердь Дожа, Томаш Ессе, Альберт Кіш, Михайло Пап, про героїчні бої куруців проти австрійських військ, визвольну війну угорського народу під проводом Ференца Ракоці проти Габсбургів.

Закарпатський вчений в умовах іноземного поневолення писав історію за величчям душі і серця, вболіваючи за долю свого народу. Тому вона і не побачила світ, а її автор, замість винагороди, потрапив в опалу, яка передчасно звела його в могилу. Він вказав не тільки на наявність соціальної несправедливості, а й на те, що вона була причиною селянських виступів, і змалював широку картину їх розгортання в XVI-XVII ст. Отже, потребує перегляду твердження в сучасній історичній літературі про те, що в українській історіографії вперше звернув увагу на соціальну несправедливість М.А. Маркевич у своїй “Істории Малороссии” (1842-1843 pp.)⁵⁸.

На необхідність переходу до нового методу історичного дослідження ще тільки вказували відомі представники французького просвітництва. Так, Ф.Вольтер характеризуючи здобутки історіографії і метод історичного дослідження, справедливо зауважив: “Я бачу майже повсюдно тільки історію королів, я хочу написати історію людей”⁵⁹. Ще більш критично поставився до пануючого в історіографії методу дослідження французький історик просвітитель О. Тьєррі (1795-1856 pp.): “Історія Франції, которую мы знаходимо у сучасних письменників не є ні справжньою історією країни, ні національною, ні народною історією ... Нам не вистачає історії громадян, історії підданих, історії народу”⁶⁰. Скромний закарпатський вчений створив модель такої історії. У питанні про роль народу в історії та методу історичного дослідження його можна віднести

до числа представників демократичного напрямку у французькій історіографії періоду Реставрації.

Ім’я М. Лучкай стало відомим серед наукових кіл вже за його життя. Зустрітися з ним вважав за необхідне кожний вчений, який перебував на Закарпатті. Так, І. Срезневський записав у своєму щоденнику: “Ходив я до Лучкай, видавця Русняцької граматики, приходського священика. Він тепер пише історію Мукачівської єпархії. Справжній хохол”⁶¹. Повернувшись додому, І. Срезневський видав у 1852 р. обширну статтю “Русь Угорская”, - перше наукове дослідження з історії Закарпаття в російській історіографії⁶² (не враховуючи статті закарпатця І.С. Орлая). М. Лучкай відвідали і українські (Я. Головацький), польські (А.Кухарський), словацькі (Б. Носак-Незабудов) вчені. Його наукові здобутки високо цінували слов’янські будителі. Ян Коллар, наприклад, у своїй знаменитій поемі “Дочка Слави” поставив М. Лучкай в один ряд серед таких відомих вчених, як Обрадович, Й. Добровський, Вук Караджич, Неєдлі⁶³. Ім’я М. Лучкай вписане у такому відомому альманасі як “Русалка Дністровая”⁶⁴. Він заслуговує належного місця в сучасній історіографії вже тому, що в умовах іноземного поневолення, без державної підтримки, перебуваючи в зліднях, створив наукову історію свого народу. І зробив це з таким успіхом, що набагато випередив свій час і вийшов далеко за рамки дослідника історії Карпатського регіону.

Звичайно, у шеститомній “Історії карпатських русинів” чимало висновків науково не обґрунтовані, а деякі й помилкові, зокрема твердження про слов’янське походження скіфів і сарматів. Однак, солідна джерельна основа та об’ємна історіографія, новизна порушених проблем і прогресивний метод їх дослідження ставлять “Історію карпатських русинів” у число кращих здобутків не лише української, а й загалом слов’янської історичної науки, а її автора М.М. Лучкай – в ряд відомих учених-славістів першої половини XIX ст.

¹ Кравченко В.В. Нариси з української історіографії епохи національного відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.). – Харків, 1996. - С.35; Колесник І.І. Українська

- історіографія. XVIII – початок ХХ століття. – К., 2000. – С.241 – 243.
- ² Про це див.: Байчура Т. Закарпатоукраїнська інтеллігенція в Росії в першій половині XIX в. – Братислава; Пряшів, 1971. – 226 с.
- ³ Про це див.: Данилюк Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку ХХст.). – Ужгород, 1997. – 289 с.
- ⁴ Науконо-литературний сборник Галицько-Руської Матиці. – Т.6, кн. 3 – 4. – Львов, 1909. – С. 110 – 117.
- ⁵ Гаджега В. Михаїл Лучкай. Житієпис і творы. – Ужгород, 1929 – 130 с.; Факсимільне видання. – Ужгород, 2000.
- ⁶ Науковий збірник товариства "Просвіта" в Ужгороді за 1930-1931 рр. – Рочник – VII – VIII. – Ужгород, 1931. – 315 с.
- ⁷ Карпаторуський сборник. – Ужгород, 1931. – С.259 – 311, 312 – 328.
- ⁸ Голинська Т. Українська мова в Граматиці Михайла Лучкай 1830 року // Варшавські українознавчі записи. – Зошит 1. – Варшава, 1989 р.
- ⁹ Баaran O. Гомілетичні "Бесіди" Михайла Лучкай з 1830 р. – Вінніпег, 1977. – 85 с.
- ¹⁰ Сак Ю. Рукопис "Історії" М. Лучкай // Закарпатська правда. – 1963 – 10 квітня; Чумак Т. О культурно-національному возрождении в Закарпатье // Тези доповідей та повідомлень XVII наук. конф. Серія філологічна. – Ужгород, 1963 р.
- ¹¹ Тези доповіді першої народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Михайла Лучкай (17-18 листопада 1989 р.). – Ужгород, 1989. – 186 с.
- ¹² Михайло Лучкай. Граматика слов'яно-руська // Переклад з латинської П.М. Лизанця та Ю.М. Сака. – Київ, 1989. – 190 с.
- ¹³ Данилюк Д., Ілько В. М.М. Лучкай – історик-славіст // Український історичний журнал. (Далі - УІЖ) – 1990. – №9.
- ¹⁴ Церковная газета в пользу восточно-католической церкви, соединенной с римским патриаршеским престолом. - Будин – 1858. – № 7. – С. 55.
- ¹⁵ Про це див.: Гординський Ярослав. Основане греко-католицької церкви в князівстві Люкка в Італії // Записки наукового товариства Т.Г. Шевченка (Далі - ЗНТШ). – Т.СХХV. – Львів, 1918.
- ¹⁶ Тютрюмова Т.Л., Штернберг Я.И. Рукопись 1815 г. українського ученого М. Лучкай: (Об єфиопських языках) // Семитские языки: Материалы первой конф. по семит. яз. 26 – 28 октября 1964. – М., 1965. – Вып. 2 (Ч. 1). – С. 135 – 140.
- ¹⁷ Lucskay M. Hoc vocabularium Alphabetum scripsit Viennae. 1815 – 22 р. // Бібліотека Ужгородського національного університету, відділ рукописів і стародруків.
- ¹⁸ Дзендерівський Й., Штернберг Я. Чотиримовний словник М.Лучкай // Дукля. - 1986. - №2.
- ¹⁹ Державний архів Закарпатської області (Далі ДАЗО). – Ф.64, оп.1, од. зб. 34.
- ²⁰ Grammatica slavo – ruthena seu vetero – slavicae, et actu in montibus carpathicis parvo – russicae, seu dialecti vigentis lingvaē, edita per Michaelm Lutskay... Buda, typis rec. universitatis pestiensis. 1830. – 178. Фототипне видання. Підготовка до видання П. Лизанця. – 1989.
- ²¹ Граматика слов'яно-руська. Переклад з латинської П.М. Лизанця та Ю.М. Сака. – К., 1989. – 190 с.
- ²² Цит. за: Свенцицкий И. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси. – Львов, 1905. – С. 147.
- ²³ Журнал Міністерства народного просвіщення. – СПб., 1843. – Ч. XXXVII. – С. 49.
- ²⁴ Маковей Осип. З історії нашої філології. Три галицькі граматики // ЗНТШ – Львів, 1903. – Т.LI. – С. 51.
- ²⁵ Возняк М. Студії над галицько-українськими граматиками XIX в. // ЗНТШ – Т.ХС. – Львів, 1909. - Кн. IV. – С. 92.
- ²⁶ Safarzyka P.J. Slowianski Narodopis przelozyl z czechiego Piotr Danlmann w Wroclawly // 1843. – S. 34.
- ²⁷ Карпатський світ. - 1930. – № 5 – 6. – С.1022 – 1032.
- ²⁸ Повна назва праці така: Historia Carpato-Ruthenorum, et Civilis (antiqua, et recens usque ad praesens tempus): Ex probatissimis Authoribus, Diplomatibus Regiis, et Documentis Archivi Eppolis Dioecesis Munkats, elaborata, per Michaelm Lutskay B.M.V. Praepositum Aulicum Jucensem in Italia et Parochum Ungvar antea secretariu Eppotem. Tomus I.A sera antiquitate, usque adventum Magyarorum in jazigiam, et Daciam. Cassoviae, 1843. (Історія карпатських русинів церковна і світська (давня і нова аж по наш час). Написав на матеріалах достовірних авторів, королівських грамот та архівних документів Мукачівської єпархії Михайло Лучкай придворний наставник храму П.Д.М.

в м.Лукка в Італії і ужгородський священик, перед тим епархіальний секретар.) // ДАЗО. - Ф.151, оп. 22, 67, 68, 69.; Бібліотека УжНУ, відділ рукописів і стародруків. №№ 395, 396, 397, 398.

- ²⁹ Лучкай М.М. Історія карпатських русинів. – Т.1 // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику (Далі – НЗМУКС) – Пряшів, 1983. – № 11. – С.52 – 179; Т.2, ч.1 // . – 1988. – №13. – С.118 – 245; Т.2, ч.2 // . – 1986. - № 14. – С. 93 – 258; Т.3 – 1990. – № 16. – С. 29 – 255; Т.4. – 1991. – № 17. – С. 27 – 182; 1992. – № 18. – С. 63 – 152; Т.5. Ч.1. – 1995. – № 20. – С. 83 – 184; Т.5, ч. II. – 1998. – № 21. – С. 51 – 142.
- ³⁰ Лучкай Михайло. Історія карпатських русинів Т.1 – Ужгород, 1999. – 199 с.; Т.2. – Ужгород, 2000. – 388 с.
- ³¹ Лучкай М. Історія карпатських русинів. – Т.2 // НЗМУКС. – 1988. – № 13. – С. 139.
- ³² Лучкай М. Граматика слов'яно-руська. – С. 48 – 49.
- ³³ Лучкай М. Історія карпатських русинів. – Т.2 // НЗМУКС. – 1988. – № 13. – С. 122.
- ³⁴ Лучкай М. Історія карпатських русинів. – Т.2 Ч.2 // НЗМУКС. – 1986. – № 14. С. 133.
- ³⁵ Лучкай М. Історія карпатських русинів. – Т.2 Ч.2 // НЗМУКС. – 1986. - № 14. – С. 133 – 134.
- ³⁶ Лучкай М. Історія карпатських русинів. – Т.2 Ч.2 // НЗМУКС. – 1986. – № 14. – С. 134.
- ³⁷ Лучкай М. Історія карпатських русинів. – Т.2 Ч.2 // НЗМУКС. – 1986. – № 14. – С. 135.
- ³⁸ Лучкай М. Історія карпатських русинів. – Т.3 // НЗМУКС. – 1990. – № 16. – С. 77.
- ³⁹ Лучкай М. Історія карпатських русинів. – Т.2 Ч.2 // НЗМУКС. – 1986. – № 14. – С. 135.
- ⁴⁰ Лучкай М. Історія карпатських русинів. – Т.2 Ч.2 // НЗМУКС. – 1986. – № 14. – С. 227.
- ⁴¹ Лучкай М. Історія карпатських русинів. – Т.2 Ч.2 // НЗМУКС. – 1986. – № 14. – С. 227 – 228.
- ⁴² Мицюк О. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі. – Т.2. – Прага, 1938. – С. 31.
- ⁴³ Лучкай М. Історія карпатських русинів. – Т.3 // НЗМУКС. – 1990. – № 16. – С. 110.
- ⁴⁴ Лучкай М. Історія карпатських русинів. – Т.2 // НЗМУКС. –

1986. – № 14. – С. 183.

- ⁴⁵ Лучкай М. Історія карпатських русинів. – Т.3 // НЗМУКС. – 1990. – № 16. – С. 32-33.
- ⁴⁶ Лучкай М. Історія карпатських русинів. – Т.3 // НЗМУКС. – 1990. – № 16. – С. 33.
- ⁴⁷ Лучкай М. Історія карпатських русинів. – Т.3 // НЗМУКС. – 1990. – № 16. – С. 35.
- ⁴⁸ Лучкай М. Історія карпатських русинів. – Т.3 // НЗМУКС. – 1990. – № 16. – С. 38.
- ⁴⁹ Лучкай М. Історія карпатських русинів. – Т.3 // НЗМУКС. – 1990. – № 16. – С. 38 – 39.
- ⁵⁰ Цит. за: Пінчук Ю.А. М.І. Костомаров у Києві (1844-1847 pp.) // УДК . – 1992 . – № 5. – С.7.
- ⁵¹ Лучкай М. Історія карпатських русинів. – Т.2 Ч.1 // НЗМУКС. – 1988. – № 13. – С. 187.
- ⁵² Лучкай Михайл. Церковные беседы на все недели рока на поучение народное в церкви парохиальной оунгварской казанны. – Будин, 1831. – Ч.1. – 340 с.; Ч.2. – 311 с.
- ⁵³ Карамзин Н.М. История государства Российского – Кн. 1. – Т. I / IV, – М., 1988. – С. VIII.
- ⁵⁴ Дневники и письма Н.И. Тургенева за 1816-1824 годы. – Петроград, 1921. – Т.III, кн. XI. – С. 114.
- ⁵⁵ Лучкай М. Історія карпатських русинів. – Т.2 // НЗМУКС. – 1986. – № 14. – С. 134.
- ⁵⁶ Кирило-Мефодіївське товариство. – Т.1. – К., 1990. – С. 152.
- ⁵⁷ Бантыш-Каменский Дм. Биографии российских генералиссимусов и генерал-фельдмаршалов. - Часть 3 – 4. Репринтное воспроизведение издания 1840 г. – Издательское объединение “Культура”, 1990. – С. 344.
- ⁵⁸ Історія України. Курс лекцій. – Кн. 1. – К., 1991. – С. 430.
- ⁵⁹ Историография истории нового времени стран Европы и Америки. – М., 1990. – С. 51.
- ⁶⁰ Историография истории нового времени стран Европы и Америки. – М., 1990. – С. 121.
- ⁶¹ Путевые письма И.И. Срезневского к матери его Елене Ивановне Срезневской. – С.-Петербург, 1893. – Вып. III. – С. 470 – 471.
- ⁶² Срезневский И.И. Русь Угорская // Вестник Русского Географического общества. – С.-Петербург, 1852. – Ч.4. – Кн. 1-2.

⁶³ Slavy Dcera Liricko-epicka basen v peti zpevich od Jana Kollara. Osme vydani. Nakladatel I.I.Kober Knihkupectvi v Praze, б.р. – S.241

⁶⁴ Русалка Дністровая. – Будин. – 1837. - C.VI.

I. НАЙВАЖЛИВІШІ ПРАЦІ М.М. ЛУЧКАЯ

1. Нос vocabularium Alphabetum scripsit Viennae. 1815. (Цей алфавітний словник написав у Відні 1815 р. М. Лучкай // Бібліотека Ужгородського національного університету, відділ рукописів і стародруків). - № 6
2. Grammatica Slavo-Ruthena. Seu Vetero-slavicae, et actu in montibus carpathicis parvo-russicae, seu dialecti vigentis lingvae. Edita per Michaelem Lutskay parochum et V.A. Diaconum unghariensem. Actualem serenissimi principis et ducis de Luca capellatum aulicum. Budae, typis reg. Universitatis Pestensis, 1830. – 178 с.
3. Граматика слов'яно-русська. Переклад з латинської П.М. Лизанця та Ю.М. Сака. – К., 1989. – 190 с.
4. Historia Carpato-Ruthenorum Sacra, et Civilis (antiqua, et recens usque ad praesens tempus) Cassoviae, 1843. Історія карпатських русинів церковна і світська (давня і нова аж по наш час). Т. I – VI. – Кошиці, 1843 // ДАЗО - Ф. 151, оп. 22, справи 67, 68, 69. Бібліотека Ужгородського національного університету, відділ рукописів і стародруків. № 395 – 398.
5. Історія карпатських русинів, церковна і світська (давня і нова аж по наш час). Написана на матеріалі достовірних авторів, королівських грамот та архівних документів мукачівської єпархії Михайлом Лучкаєм, придворним настоятелем храму П.Д.М. в італійському місті Лукка, ужгородським священиком, перед тим єпархіальним секретарем. – Том I. Від найдавніших часів до приходу мадярів у Язичію та Дакію. – Кошиці, 1843. – 199 с., іл. Редакційна колегія Й.О. Баглай, М.М. Вегеш, Д.Д. Данилюк, М.В. Орос (голова), І.М. Сенько. Дешифрування рукопису та переклад з латинської Ю.М. Сака. Редактор Д.М. Федака. Вступна стаття Д.Д. Данилюка. – Ужгород, 1999. – 199 с., іл., Том II. Містить в собі статус цих країв від приходу

мадярів по 1690 рік. Редакційна колегія: Й.О. Баглай, М.М. Вегеш, Д.Д. Данилюк, М.В. Орос (голова), І.М. Сенько. Дешифрування рукопису, переклад з латинської та покажчики Ю.М. Сака. Редактор Д.М. Федака. – Ужгород, 1999 . – 388 с., іл.

6. Лучкай Михайл. Церковныя Беседы на все недели рока на поученіе народное в церкви парохіальной оунгарской казанни. – Будин, 1831. – Ч.1. – 340 с.; Ч.2. – 311 с. // Бібліотека Ужгородського національного університету, відділ рукописів і стародруків.

II. ОСНОВНІ ПРАЦІ ПРО ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ М.М.ЛУЧКАЯ

1. Гординський Я. Основане греко-кат. Церкви в князівстві Люкка в Італії // Зап. наук. т-ва ім. Шевченка. – Львів, 1918. – Т. СХХV. – С. 55 – 89.
2. Лизанець П.М. Граматика Михайла Лучкай “Slavo-ruthena”. – Укр. мова в школі. – 1962. – № 1. – С. 67 – 73.
3. Тютрюмова Т.Л., Штернберг Я.И. Рукопись 1815 г. украинского ученого М. Лучкай: (Об эфиопских языках) // Семитские языки: Материалы первой конф. по семит. яз. 26 – 28 октября 1964. – М., 1965. – Вып. 2 (ч. 1.). – С. 135 – 140.
4. Сак Ю.М. Латинская рукопись М. Лучкай “Historia Carpato-Ruthenorum” //Тез. докл. Всесоюз. науч. конф. “Проблемы античной истории и классической филологии”. – Харьков, 1980. – С. 168 – 170.
5. Дзендулівський Й.О., Штернберг Я.І. Чотиримовний словник М. Лучкай: (Попереднє повідомлення). – Дукля. – 1986. – № 2. – С. 57 – 62.
6. Данилюк Д., Ілько В. М.М. Лучкай – історик – славіст Закарпаття першої половини XIX ст. // УДК. – 1990. – №9. – С. 80 – 84.
7. Данилюк Д. Михайло Лучкай – патріарх закарпатської історіографії. – Ужгород, 1995 – 61 с.
8. Михайло Михайлович Поп – Лучкай // Д. Данилюк. Історія Закарпаття в біографіях і портретах (З давніх часів до початку ХХст.). – Ужгород, 1997. – С. 121 – 138.

-
9. Данилюк Д. Видатний український вчений – славіст XIX ст.
// М. Лучкай. Історія карпатських русинів. – Т.1. – Ужгород,
1999. – С. 5 – 24.
10. М. Лучкай – історик – славіст першої половини XIX ст.
// Д. Данилюк Історична наука на Закарпатті(кінець XVIII
– перша половина ХХ ст.). – Ужгород, 1999. – С.117 – 144.
11. Гаджега В. Михайло Лучкай: Житепис и творы // Наук. зб.
т-ва “Просвіта”. – Ужгород, 1929. – Річ 6. – С. 1 – 128.
Факсимільне видання. – Ужгород, 2000. – 134 с.